

Değerler Değerlendirmeye Değer mi?¹

Öteden beri iki alanda konuşmanın ve yazmanın çok zor olduğunu bilirim veya en azından bana öyle gelmiştir. Sözünü ettiğim bu iki alandan biri dil, diğeri ise değerdir. Nitekim bu yazıma ‘*değer değerlendirmeye değer mi?*’ adını vermem de bu konudaki acziyetimin ve çaresizliğimin bir ifadesidir. Çok önceden değer ve dil ile ilgili iki küçük yazı kaleme almıştım. O zaman bu iki alanda yazmanın ne kadar zor olduğunu görmüş ve kendi kendime bir daha bu konularda yazmama kararı almıştım. Çünkü dil ve değer alanının dışına çıkarak onlar hakkında bir şeyler söylemek oldukça zor. Şöyle ki dil hakkında konuşup yazarken yine bir dili kullanarak konuşup yazacaksınız, başka bir ifadeyle bir dil içinde kalarak bir dil üzerine konuşacaksınız. Keza değer de böyledir. Çünkü değer üzerine yaptığımız değerlendirmenin de bir değeri söz konusu olacaktır. Nitekim değerle ilgili bu yazımızın da bir değerlendirmeye konu olacağı gibi. Sorunun zorluğu aynı anda iki yerde – içinde ve üzerinde olma- bulunmaya çalışmaktan kaynaklanıyor. Yukarıda açıklandığı üzere yıllar önceki kararına ve konunun zorluğuna rağmen değerle ilgili yeniden bir şeyler yazmaya çalışmamın nedeni, Türk Felsefe Derneği için bir çalıştay düzenleyen değerli dostum ve meslektaşım Prof. Dr. İbrahim Çapak Bey’in talebidir.

İmdi bu kısa girişten sonra, değerle ilgili düşüncelerimi sunmaya geçebilirim. Değer sözcüğü Türkçe dokunmak, bitişmek, kavuşmak anlamına gelen ‘*değmek*’ fiilinin köküne ‘-er’ son eki eklenerek türetilmiştir. Okuma ve yazma fiillerinden türetilen ‘*okur*’ ve ‘*yazar*’ sözcüklerinde olduğu gibi, değer de çoğu zaman sıfat anlamında kullanılır.

Türkçe’de değer lafzının gündelik dilde hemen her alanda çok yaygın olarak kullanıldığı görülür. Örneğin bir şeyin iktisadi değerinden söz edilir. Bu yolun, şu binanın, o tünelin ekonomik değeri veya bu malın katma değeri nedir? diye sorduğumuzda görüldüğü gibi bazen de bir yiyeceğin besin değerinden söz ederiz. Keza bu önermenin veya bu yargının bilgi değeri nedir? diye ifade ettiğimizdeki gibi. Yine bir fiilin ya da bir davranışın ahlakî değerinden söz ettiğimizdeki durum gibi. Veya bir kitap ya da makale için “bilimsel değeri nedir?” denildiği gibi. Yahut bir mimarî yapının veya bir yazının, bir şiirin, bir musiki parçasının sanat değerini sormamız gibi ya da bir tabibin hastasından kan değerlerini görmek için tahlil istemesi gibi. Bir aletin teknik değerinden söz edilmesi gibi bir ülkenin stratejik

¹ Bu bildiri, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tarafından 18 Mayıs 2012 tarihinde düzenlenen “Değerlerin Modası Mı Geçiyor Çalıştayı”nda sunulmuştur.

değerinden de söz edilebilir. Bazen değerden geleneksel değerlerimiz, tarihî değerlerimiz, siyasî değerlerimiz, ahlakî değerlerimiz tarzında da söz edilebilir.

“Geçmiş zaman odur ki hayali cihan değer”, “bu işi yapmaya değer mi?”, “yolunda ölmeye değer mi?”, “böyle bir değer cihana bir daha gelmez”, “değerlerimizin kıymetini bilmiyoruz” vb. ifadelerinde görüldüğü gibi Türkçe’de değer lafzının çok geniş bir kullanım alanı vardır.

Değer sözcüğünün karşıtı yani olumsuzu imiş gibi kullanılan ‘*değmez*’ sözcüğü üzerinde iyice düşünüldüğünde değerın karşıtı olarak değil de değerlendirilmeye alınmayan, değerlendirmeye dâhil edilmeyen anlamına geldiği görülür. Nitekim söylediklerine önem vermeye değmez, fincancı katırlarını ürküttüğüne yani risk aldığına değmez, değer değmez her şeye karışır, beklediğine değmez, onun için gusül abdesti aldığına değmez, emeğine değmez, onun için çalışmaya değmez ifadelerinde görüldüğü gibi ‘*değmez*’; değerın karşıtı olmaktan çok değerlendirme konusu olmaz anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla bir şey hakkında değer demek veya bir şeyin değerini sormak o şeyi değerlendirme konusu yapmak demektir. Keza aynı şekilde bir şey için veya bir şey hakkında değmez dendiğinde o şeyin değerlendirme dışı tutulduğu anlamına gelir.

Aşağıda daha genişçe ele alınacak ama şimdilik değerın bir ölçü olduğunu söyleyelim. İşte bu değer ölçüsüne uyan şeyin değerli, uymayanın yani ölçünün altında ve üstünde kalanın değersiz olduğunu söyleyelim. Buna göre değere konu edilmesi bakımından şeyleri değer-değmez şeklinde ikiye ayırdıktan sonra değere konu olanı da değerli ve değersiz şeklinde ikiye ayırabiliriz.

Değer kavramı da tıpkı varlık kavramı gibi en genel kavramlarımızdan biridir. Değeri cins kabul edersek onun türlerini aşağıdaki gibi belirleyebiliriz. Bu türlerin her birinde değer çift kutuplu bir görünüm arz eder. Başlıca değer türlerini dört alanda toplayabiliriz. Kısaca bunlar şunlardır:

1. Bilgi alanı ile ilgili olan doğru-yanlış değeri.
2. İnsanın davranışlarıyla ilgili olan iyi-kötü değeri.
3. İnsanın doğrudan ya da dolaylı olarak bedeni için ürettikleri ile ilgili olan yarar ve zarar ile ifade edilen değerler; sağlıklı ve sağlıksız olma, güçlü ve güçsüz olma yarar-zarar değer çiftinin alt sınıflarından bazılarıdır.

4. İnsanın doğrudan veya dolaylı olarak nefsi/benliği için ürettiği güzel-çirkin kavram çiftiyle ilgili olan değerlerdir. Zira gördüğü, işittiği, dokunduğu şeylerden –ister yapay ister doğal olsun- hoşlanan ve hoşlanmayan yahut beğenen ve beğenmeyen, buna göre de onları güzel-çirkin diye değerlendiren bu duyular değil derinlerdeki insan ruhunun kendisidir. İşte bu yüzden sanatın dili evrenseldir, insan ruhuna doğrudan etki eder.

İşte bu dört değer türünün olumlularını kendisinde toplayan kişi erdemli ve mutludur. Bu değerlerin hepsi veya bir kısmına sahip olmayan ise erdemsiz ve mutsuzdur. Geleneksel ahlakta olduğu gibi erdem sadece iyi-kötü değer yargısına konu olan insan davranışlarıyla sınırlı olmamalıdır.

Öte yandan Türkçe’de erdemli olmamayı ifade etmek için erdemsiz lafzından başka isim bulunmamaktadır. Bunun anlamı şudur: Türkçe konuşan insanların düşüncede dünyasında tıpkı varlığın asıl yokluğun arızî olması gibi asıl olan erdemdir, erdemsizlik arızîdir. Örneğin Arapça’da erdemsizlik için rezîlet, bilgisizlik için cehalet isimleri kullanılırken Türkçe’de rezîlet ve cehalet için birer isim yoktur. Zira bir şeye isim vermek ona varlık vermek demektir. Dolayısıyla en azından Türkçe’deki kullanımı bakımından erdem cevherdir, asıldır, erdemsizlik ise arızîdir, arazdır.

Her ne kadar biz değeri öğrenme ve öğretme açısından dört tür içinde ele almış isek de aslında, tıpkı varlık gibi değer de tektir, bölünemez. Dolayısıyla değere sahip olma anlamına gelen erdem de tektir, bölünemez, bölünmeyi kabul etmez. Erdemin bölünmesi; kişiliğin bölünmesi, parçalanması anlamına gelir. Doğru bilgiye sahip olmadan doğru sözlü olunamaz. İşte bu yüzden ki bir erdem olan yiğitliğin sermayesi doğruluktur. Keza insanlar için en yararlı olanı yapmadan iyi bir insan olunamaz.

Değerin mevcudiyeti ise şu önümüzde duran taş, ağaç masa ya da kitap gibi somut veya Tanrı, melek gibi soyut yahut aşkın bir şey değildir. Değer, ancak insanın yapıp etmelerinde mevcudiyet alanına çıkar. Bu itibarla insanın her fiili değil ama bilinçli ve özgür iradeyle ortaya konmuş insanın her fiili, her işi, her yapıp etmesi değer yüklüdür ve değerlendirmeye konu edilir.

Değere konu olan iradî fiilin mevcudiyeti ise o fiile ilişkin bir bilgiyi, bu bilgiyi o fiile dönüştüren bir güçlü iradeyi ve son olarak da bu iradeyi fiile dönüştüren beden ya da bedenin yerine geçen bir aleti gerektirir.

Değere mevcudiyet kazandıran fiiller, bir insanın veya insanların diğer insanlarla ve doğayla olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Değer, burada sözü edilen bu ilişkileri düzenleyen bir ölçü olduğuna göre bu ölçünün ölçüsü neye göre belirlenmektedir veya bu ölçüyü kim veya kimler ya da ne veya neler belirlemektedir? Değerlere ilişkin çözülmesi en zor olan soru budur.

Bu sorunun çözümüyle ilgili genel bir ilke olarak şunu söyleyebiliriz: Eğer insanın diğer insanlar ve doğayla olan ilişkisini ifade eden fiilleri, onların varlığını koruyor veya onların varlığına varlık ekliyor, gelişmelerine katkı sağlıyorsa, varlıklarının sürekliliğini sağlıyorsa bu fiiller değerlidir. Yok eğer söz konusu fiiller karşı tarafın varlığını bir şekilde yok ediyor veya eksiltiyorsa bu fiiller değersizdir. Dolayısıyla bu fiillerin sahibi erdemsizdir. Nitekim Arapça'da erdem için kullanılan fazilet; fazla, ilave, artık anlamına gelirken; rezîlet veya nakısa; eksiklik, noksanlık anlamına gelmektedir.

İnsanların birbirleriyle ve doğayla olan ilişkisinin mesafesi kısaldıkça ve sıklığı arttıkça bu ilişkileri düzenleyen değer ölçülerine duyulan ihtiyaç kendini daha fazla hissettirmektedir. Söz konusu ilişkiye bağlı sorunlar büyük kentlerde kendini daha açık olarak göstermektedir. Örneğin yerel yönetimlerin sokaktaki veya kaldırımdaki bir ağacın su ve hava alabileceği yerlerin tümünü asfalt ya da betonla örtmesi anlaşılır gibi değildir. İstanbul'da bu tür bir duruma maruz kalan binlerce ağaca rastlamak mümkündür. Keza verimli tarım toprakları üzerine inşaatlar yapmanın da değerli bir şey olduğu söylenemez. Çünkü böyle yapmakla kendi geleceğimizi yok ediyoruz.

Keza büyük kentlerde insanların yol, sokak, cadde kenarlarına arabalarını rastgele park ederek trafiği engellemeleri, evlerin balkonlarından sokaktan geçenlerin üzerine çarşaf ve benzeri şeyleri silkelemeleri, toplu ulaşım araçlarına terli terli binmeleri ve bunlara benzeyen birçok örnek göz önüne alındığında bir kent ahlâkına ihtiyaç duyulduğu görülür.

Değerin insan fiilleriyle ilgili bir ölçü olduğunu söylemiştik. Bu ölçünün bir kısmını biz içinde bulunduğumuz toplumda hazır buluruz. Bir kısmının ölçüsünü yeniden kendimiz koyar ve gelecek nesillere miras bırakırız. Yani öncekilerden tevârüs eder sonrakilere miras bırakırız. Tevârüs ettiğimiz bazı ölçüleri de zamanla değiştiririz. Değer ölçüsü belirlerken geçmişin deneyimi, fiillerin muhatabı olan insanların ve doğanın, doğal şeylerin durumu ve özellikleri göz önüne alınır.

Sonuç olarak fâil kendi fiilinin kendi işinin sorumlusu olduğuna göre kendi fiilinin ölçüsünü kendisi belirleyebilmelidir.